

Sosyolojik Bir Olgu Olarak Toplum ve Toplumun Neliği Üzerine Bir Sorgulama¹

Society As a Sociological Phenomenon and an Inquiry on What Society Is

Mehmet Zeki DUMAN

Professor Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Sociology, Van, Türkiye
Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9369-9337 zedu@yyu.edu.tr

Eren RIZVANOĞLU

Associate. Prof., İzmir Demokrasi University, Department of Philosophy, İzmir, Türkiye
Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-3578-1041 eren.rizvanoglu@idu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Duman, M.Z. and Rızvanoğlu, E. (2024). Society As a Sociological Phenomenon and an Inquiry on What Society Is. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 14-29.

Duman, M.Z. ve Rızvanoğlu, E. (2024). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Toplum ve Toplumun Neliği Üzerine Bir Sorgulama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 14-29.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Received/Geliş Tarihi: 13 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 07 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 14-29

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Zeki DUMAN & Eren RIZVANOĞLU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından SBA-2023-10330 Nolu Temel Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiş olup, bu desteğinden dolayı söz konusu birime teşekkür ederiz.

Öz

Bu çalışma sosyolojinin kolektif bir örgütlenme biçimi ve ahlaki bir düzen olarak nitelediği toplumun *neliği* sorusuna odaklanmakta ve bunu yaparken de sosyolojik düşünce geleneğini oluşturan temel metodolojik yaklaşımlardan hareket etmektedir. Amaç, insana ve topluma özgü olanı saptamak, gündelik deneyimlerimizi anlamayı sağlayacak teorik bir çerçeve sunmak, ilişkilerimizi ve davranışlarımızı yönlendiren toplumsal habitusları anlamlandırmak, kültürel norm ve pratiklerin evrensel olmaktan uzak olduğunu göstermek, olay ve olgulara sosyolojik bir perspektiften bakmak ama daha da önemlisi toplumun bireye, kendini tartışmasız bir şey olarak kabul ettirdiğini ve dolayısıyla da toplumun karşımıza somut bir gerçeklik olarak çıktığını göstermektir. Kısacası bu metin, sosyolojinin sosyal bir realite olarak gördüğü, tanımladığı ve incelediği toplumun *neliği* sorusunu cevaplandırmaya çalışmakta ve bu cevaplama arayışında ünlü sosyolog Durkheim'in de çok güzel bir betimlemeyle işaret ettiği gibi kişisel tutum ve davranışlarımızın arka planında yer alan ve insanlara kendini kalıcı bir biçimde kabul ettiren hatta kimi zaman dayatan toplumun; ne olduğunu, nasıl bir doğaya ve işleyişe sahip olduğunu, neden bir topluma ihtiyaç duyulduğunu ama hepsinden de önemlisi toplumun gündelik yaşam ilişkilerinde kendisini nasıl ve hangi söylem ve eylemlerle yeniden ürettiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplum, Toplumsal Olgular, Sosyolojik Tahayyül, Felsefi Bakış, Nesnel Gerçeklik.

Abstract

This study focuses on the question of the *whatness* of society, which sociology characterizes as a form of collective organization and moral order, and it draws on the main methodological approaches that constitute the tradition of sociological thought in doing so. The objective is to identify what is unique to human beings and society, to provide a theoretical framework for understanding our everyday experiences, to make sense of the social habitus that guides our relationships and behaviors, to show that cultural norms and practices are far from universal, to look at events and phenomena from a sociological perspective, but more importantly, to show that society imposes itself on the individual as something unquestionable, and therefore society appears before us as a concrete reality. In short, this text tries to answer the question of the nature of society, which sociology sees, defines and examines as a social reality, and in this quest for an answer, as the famous sociologist Durkheim points out with a very beautiful description, the society, which is in the background of our personal attitudes and behaviors and which permanently imposes itself on people and sometimes even imposes itself; what it is, what kind of nature and functioning it has, why there is a need for a society, but most importantly, how and with which discourses and actions society reproduces itself in daily life relations.

Keywords : Society, Social Fact, Sociological Imagination, Philosophical Perspective, Objective Reality.

Giriş

Bu metinde hem bir soyutlamadan ibaret olan toplumun *neliği*, gerçekliğin sosyal inşasında toplumun nasıl bir rol oynadığı ve gündelik yaşam ilişkilerinde insan ve kültürün, kolektif bilinci nasıl şekillendirdiği sorularına cevap aranacak hem de dünyanın inşasında kurucu unsurun birey mi, yoksa toplum mu olduğu konusuna açıklık getirilecektir. Zira toplum ve birey arasında, sanıldığından çok daha derin ve karmaşık bir ilişki söz konusudur ve bu karmaşık ilişki, başta felsefe, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji olmak üzere birçok sosyal bilim dalı tarafından da tartışılmıştır. Çünkü insanlar, çoğunlukla kendi kararlarını kendilerinin verdiğiğine inanırlar, ancak bir bütün olarak bakıldığında bu kararların aslında kişisel niyetleri aştığı ve kolektif olgularla doğrudan bağlantılı olduğu görülecektir.

Nitekim Monaghan ve Just da (2013, s. 97-99) bu gerçeğin, sosyal bilimcilerin çoğu tarafından dikkate alındığını ve onların da genellikle “Durkheim’in ‘kolektif bilinçlilik’ diye adlandırdığı şeyden oluşan bir toplum görüşü ile ‘toplum’u bireylerin seçeneklerinin ve eylemlerinin istatistiksel bir betimlemesi biçiminde değerlendiren sosyal davranış görüşü arasında gidip geldiklerini iddia etmişlerdir. Burada kesin olan şu ki, günlük konuşmalarımızda ‘toplum’dan sanki kendisine ait bir zihne sahip canlı bir varlıkmiş, parçalarının toplamından daha büyük bir bütünmüş gibi bahsederiz. Çocuk yaştakilerin hamileliğinden tutun da kişisel depresyon haline kadar akla gelebilecek her türden sorundan ötürü ‘toplum’u suçlarız. Aynı zamanda, birileri ‘toplum’un nerede olduğunu göstermemizi istese, bunu gerçekleştirmemiz Tanrı’nın yaşadığı yeri işaret edebilmek kadar olanaksızdır.”

Aslında sosyal bilimcilerin bu tartışmaları bizi, kurumsallaşmış yapısı ile bütün zümreleri bünyesinde barındıran (Ülken, 1969, s. 290-293) ve sosyal hayatta da kolektif bir bütün olarak karşımıza çıkan toplumun mu, yoksa bağımsız bir özne olan bireyin mi önce geldiği, ya da toplumsal gerçekliğin analizinin sadece bireysel davranışların açıklamasından mı, yoksa toplumun normatif yapısından mı geçtiği paradoksuna götürmektedir. Bilindiği gibi sosyolojideki makro/mikro, toplum/birey, yapı/fail veya metodolojik bireycilik/holizm ikiliğinin de dahil olduğu ideolojik yaklaşım ve görüşlerden ilki, tarihin ana aktörü olarak bireyi merkeze alan ve toplumun aslında özgür bireylerden ve onların biricikliğinden oluştuğunu iddia eden *liberal bireyciliğe*, diğeri de tarihin, bireylerden ziyade toplumun ürünü olduğunu savunan *komüniteryan toplumcu görüşe* aittir. Daha çok ideolojik bir zeminde şekillenen ve kadim bir soru(n) olarak karşımıza çıkan bu iki görüş, birey ve toplum dediğimiz kavram ve olguların gerçeklikleri yanında önceliklerini de önemsemişlerdir.

1. İdeolojilerin ve Filozofların Perspektifinden Toplumun Neliği Sorunu

Burada öncelikle sosyoloji disiplininin de en önemli konuları arasında yer alan liberalizm, sosyalizm ve muhafazakarlık gibi çağdaş ideolojilerin sosyal hayatta bireyi ve toplumu nasıl konumlandıkları ve insansal dünyanın inşasında önceliği bireye mi, yoksa topluma mı verdiklerine de bakacağız. İlk ele alacağımız ideoloji, aynı zamanda sanayileşmiş Batı’nın kurucu felsefesi olarak da öne çıkan liberalizmin olacaktır. Bilindiği gibi liberalizm, toplumdan çok bireye ve bireysel özgürlüklere odaklanmış bir ideolojidir. Liberalizm, kökeni son üç yüz yıla dayandığı, diğer rakip ideolojilere göre daha kuşatıcı olduğu ve hümanist değerleri öne çıkarttığı için bir meta ideoloji olarak anılmakta ve toplumun kolektif yapısını oluşturan aile, akraba, mahalle, cemaat, kilise ve devlet gibi sosyal bütünlere karşı bireyin özerkliğini savunmaktadır.

Liberalere göre ne toplum ne de onu oluşturan kurumlar, birey üzerinde baskı kurmamalıdır. Çünkü toplum dediğimiz şey, nihayetinde bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları suni bir yapıdır ve bu suni yapının ana amacı, bireyin kişisel özgürlüğünü korumak ve geliştirmektir. Toplum, ancak bu koşulu yerine getirirse var olabilir; “varlığını insanların bazı haklardan yararlanmaları ve bazı görevleri yerine getirmeleri halinde sürdürebilir” (Vergara, 2006, s. 129). Diğer bir ifadeyle toplum, hem bireyin hayat, hürriyet, mülkiyet ve güvenlik gibi doğal haklarını korumakla hem de hoşgörü, rıza ve demokrasiyi geliştirmekle görevlidir. Dolayısıyla liberalizmin merkezi değeri toplum değil, birey ve bireyciliktir. Klasik liberallerin genellikle topluma karşı sorumluluk duygusunu hissetmeyen ve ona hesap vermeyen atomistik bir birey anlayışını savunmalarının temel nedeni de, bireyi her şeyden ve herkesten apayrı bir yerde konumlandırmış olmalarıdır.

Toplumun kendi işleyişinden kaynaklı doğal bir düzene sahip olduğunu, devlet, cemaat ve kilise gibi kolektif örgütlenmelerin bu doğal düzeni bozduğunu, dolayısıyla da insanın bireysel ve kamusal yaşamına müdahale edilerek özgürlüğüne hanel getirildiğini iddia eden liberaller, toplumun birey üzerindeki etkisini, rolünü ve müdahalesini hiçbir şekilde kabul etmemişlerdir. Örneğin çağdaş liberallerin en önemli isimlerinden biri olan Hayek, kendiliğinden doğan düzenin insan toplumlarında da bulunduğunu ve bu doğal düzeni bozmaya dönük her tür girişimin aslında bireyin özgürlüğünü hedef aldığını iddia etmiştir. Hayek, doğal düzenin doğallığına dair tartışma yürütürken dil örneğini vererek, oldukça karmaşık olan dil ve gramerin hiçbir zaman bilinçli biri veya birileri tarafından tasarlanmadığını; bireyler arasında iletişimi sağlayarak kendi

kendine ortaya çıktığını, günümüzde halen kendiliğinden ortaya çıkan dillerin bulunmasına karşın Pan-Avrupalı dili olarak tasarlanarak dizayn edilen Esperanto'nun da hiçbir zaman tutulmadığını iddia etmiştir (Butler, 2018, s. 82).

Çağdaş düşünürlerden Berger ise Hayek'in aksine toplumun ve onu oluşturan kültürün bir insan ürünü olduğunu, ancak toplumun ve kültürün zaman içinde insanların bireysel kimliklerinden sıyrılarak nesnel bir gerçeklik haline geldiğini, kültürün de toplumu besleyen ve yeniden üreten bir boyuta, evreye ve güce ulaştığını iddia ederek, Hayek'in kendiliğinden doğal düzen anlayışını ters yüz etmeye çalışmıştır. Berger, birey tarafından üretilen bu dünyanın, nesnel bir gerçeklik kazanırken ilk planda bireyin bir eseri olduğunu, ancak zamanda bu eserin bireyden bağımsızlaşarak kendi gerçekliğini üretmeye başladığını ve dilin de bu sürecin bir sonucu olarak oluştuğunu düşünmüştür. Düşünür (2011, s. 62), insanın önce bir dil icat ettiğini, ancak bir süre sonra hem konuşmasının hem de düşünmesinin o dilin grameriyle oluştuğunu fark ettiğini ve dolayısıyla da dilin, bireyin karşısına nesnel bir gerçeklik olarak çıktığını iddia etmiştir. Böylece Berger, dilin, Hayek'in iddiasının aksine bireyin önce tasarlayarak inşa ettiğini, sonrasında da nesnelleşerek toplumsal bir gerçeklik halini aldığı düşünmüştür.

Yani Berger'e göre burada liberallerin öne sürdükleri gibi ne kendi kendine işleyen doğal bir düzen ne de kendi kendine oluşan bir toplumsal dünya söz konusudur. Ancak liberaller, doğal düzen fikrinde ısrarcı olmaya devam etmişlerdir. Örneğin Hobbes, Locke, Hume, Spencer ve Smith gibi düşünürler, "doğal durum" olarak adlandırdıkları ilk dönemde insanların bireysel olarak kendilerine yetinebildiklerini, ancak çoğaldıkça kendilerine yetmemeye başladıkları için de doğal durumdan çıkıp toplumsal hayata katıldıklarını düşünmüşlerdir (Haklı, 2017, s. 45-46). Söz konusu düşünürler, toplumun oluşmasında ve uygarlığın meydana gelmesinde bireyin ne derece önemli, öncelikli ve belirleyici bir rol oynadığına, tarihin, adeta bireyin kendi kendini gerçekleştirdiği bir sahneden ibaret olduğuna inanmışlardır.

Nitekim Hobbes, bugün adına toplum dediğimiz yapının oluşmasında insanın doğasında bulunan şu üç temel kavranın - rekabet, güvensizlik ve şan-şeref kaygısı- neden olduğunu ve bu kavgayı ortadan kaldırmak, barışçıl ve sürdürülebilir bir toplumsal düzen kurmak için de insanların kendi aralarında bir sözleşme yaptığını ve devletin de aslında bu sözleşmenin bir neticesi olarak doğduğunu iddia etmiştir. Hobbes'a göre insanlar, kendi hallerine bırakılmamalıdır. Şayet insanları kendi hallerine bırakırsak, başta bencillik ve açgözlülük olmak üzere sahip olma duygularını harekete geçirmiş olacağız ki, bu da insanı kimi zaman bir kurt misali (insan, insanın kurdudur)- (*homo homini lupus*) birbirlerini yemelerine neden olacaktır. Hobbes'un (2013, s. 101) sosyal analizinde toplum ve devlet, insanın doğal haklarını güvence altına alan ve bireyleri bir arada ve barış içinde yaşatan suni yapılar olarak görülmektedir.

Toplumun ve devletin olmadığı yerde herkesin herkese karşı daima bir savaşı söz konusu olacaktır diyen Hobbes, insanların hem toplumun hem de devletin gücünden korkmalarının sağlanması gerektiğine, aksi durumda sosyal düzenin ve doğal hakların korunamayacağına inanmıştır. Ona göre, bir tutkular ve arzular yumağı olan insan, doğası gereği sürekli talep eden, isteyen, arzulayan, sahip olma düşüncesiyle hareket eden ama bütün bunları gerçekleştirmek için de her yolu mübah gören merhametsiz bir varlıktır. İnsan, hedonistçe bir yaşamın peşinde koştuğu ve acıdan kaçınan biri olduğu için her zaman kendisini koruma altına almaya ve yaşamını sürdürme içgüdüleriyle hareket etmeye çalışır. İnsan, arzularını doyurma yolunda önüne çıkan engelleri aşmak için çoğunlukla güç kullanmaktan geri durmayan bir varlıktır. Hobbes'a göre güç istenci, "bütün geri kalan isteklerin kendisine indirgenebileceği bir istektir" (Zelyüt, 2010, s. 30-31). Güç istencinin arkasında yatan temel saik, sadece sınırsız isteklerin doyurulmaması düşüncesi değildir, aynı zamanda insanın kendisini güvende hissetmemesidir.

Hobbes'a göre insan, güçsüz bir varlık olması nedeniyle sürekli bir güvensizlik durumu yaşamıştır. İnsanlar, barış ve güvenlik içinde yaşamak ve bunu da sürdürmek için kendilerini emniyete almaya çalışmışlardır. Bunun içinde de en üst örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkan devleti meydana getirmişlerdir. Dolayısıyla Hobbes, devleti, insanların doğal durumdan çıkıp toplum haline gelmesi ve ortaya çıkan güvenlik açığının giderilmesi noktasında zorunlu bir oluşum olarak görmüştür. Ona göre insanlar, birbirlerinden çekindikleri ve korktukları için kendilerinden daha üstün bir güce ihtiyaç duymuşlar ve bu ihtiyacı gidermek için de kendi aralarında bir hakem tayin etmeye çalışmışlar. Bu hakem ise şiddet tekeli elinde bulunduran devletten başkası değildir. Dolayısıyla devlet dediğimiz yapı, keyfiyetten değil zorunluluktan kaynaklanmıştır.

Montesquieu ise toplumsal sözleşmenin söz konusu olmadığı dönemde insanlar arasında daimî bir savaş halinin olduğu tezine karşı çıkmış; "insan insanın kurdudur" şeklindeki anlayışı hem abartılı hem de irrasyonel bulmuştur. Montesquieu'ye göre, insan, her ne kadar doğasında bulunan bir takım bencil duygular nedeniyle çıkarıcı ilişkiler içine girse de nihayetinde kendisini de bağlayan ve ötekini de korumak zorunda olduğu sosyal bir düzene tabidir. Düşünür, insan doğasına dair daha gerçekçi bir teze ihtiyacımızın olduğunu ve bu konuda başka türlü düşünmek gerektiği belirtmiştir. Nitekim Giraud'a göre de (2019, s. 30-31) Montesquieu, "Hobbes'ın insana yönelik tutumunu aşırı bulmuş ve insanın insana olan savaşını, insan

doğasının tercümesi olarak görmek yerine, bunu -adaletsizlik gibi- yoğunluğu ve sıklığı politika tarafından azaltılabilecek basit bir toplumsal fenomen olarak ele almanın daha uygun olacağını düşünmüştür.”

Ancak Hobbes, yukarıda da belirtildiği gibi toplumsal yaşama geçen insanların, gündelik yaşamlarında bencilliklerinden dolayı sosyal düzeni bozacak bir takım isteklerinden vazgeçmeleri için güçlü bir devletin varlığına ihtiyaç duyduklarına inanmıştır. Bu yaklaşımın bir benzer de, bireyin bir kısım haklarını, sosyal düzeni koruması için topluma devrettiğini öne süren ve dolayısıyla da toplumun aslında bireylerin özgür iradeleriyle oluştuğunu iddia eden Rousseau’dan gelmiştir. Ona göre bugün kendi içinde örgütlenmiş ve kurumsallaşmış olan toplumun meydana gelmesinde, bireyin vahşi doğasından uzaklaşma çabası ve diğer bireylere zarar vermeme kaygısı yer almıştır. Doğal yaşamdan çıkıp, toplum içinde yaşamayı seçen insanların, kişisel haklar, mülkiyet ve güvenliği korumak için iradelerini iktidara devrettiklerini düşünen Rousseau (2021, s. 133) uygar topluma geçişin başlangıcını da şu şekilde izah etmiştir;

“Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip, “bu bana aittir!” diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküüp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine, “Bu sahtekâra kulak vermekten sakının! meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız mahvolursunuz!” diye haykırarak olan kişi, insan türünü nice suçlardan, nice savaşımlardan, nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu! Fakat öyle görünüyor ki o zaman işler, o güne kadar oldukları gibi sürüp gidemeyecekleri noktaya artık gelmişlerdi. Çünkü, ancak birbiri ardından meydana gelebilen ve daha önceki birçok fikre dayanan bu mülkiyet fikri, insan aklında birdenbire teşekkül etmedi. Doğa hâlinin bu en son sınırına varmadan önce hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hüner ve bilgi elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarmak, çoğaltmak gerekmişti.”

Aynı zamanda doğal hukuk doktrininin mirasçılarında biri olan Rousseau’ya göre şayet insanlar, ilksel durumdan vazgeçmeyip doğal yaşam biçimlerini değiştirmemiş ve sözleşme yapmamış olsalardı bugün ortalıkta bir toplumdan ne de toplumsal düzenden söz edebilirdik. Aynı şekilde insanoğlu, tarih, kültür ve medeniyet yaratmazdı. Çünkü insanın, hem doğanın öngörülemez riskleriyle ve devasa hayvanların ürkütücü gücüyle hem de kendi doğasının saldırgan ve çıkarıcı yanıyla baş edebilmesi için, diğer insanlarla bir arada yaşamasından ve toplumsal bir düzen kurmasından başka bir seçeneği kalmamıştır (Geçtan, 2022, s. 17). Nitekim Rousseau’ya göre de toplumda yaşamaya başlayan insanların, canlarını, mallarını, özgürlüklerini ve haklarını korumaları için kendi aralarında bir sözleşme yapmaktan başka çareleri kalmamıştır.

Düşünürün Toplum Sözleşmesi (*Le Contrat Social*) adını verdiği bu akitle insanlar, bir takım haklarını topluma devretmeye ve toplumun kurumlarıyla organik bir bağ kurmaya başlamışlardır. Rousseau’nun deyişiyle (1996, s. 46) herkes kendini sınırsız bir biçimde topluma verdiğinde hiçbir insan toplumsal düzenin dışında kalmayacağı gibi, üstün, kuvvetli ve güçlü olanın, zayıf ve güçsüz olan üzerinde tahakkümü ve zorbalığı da söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla toplumsal sözleşme, “bir iktidar oluşturan ve bunu yaparken ona kısıtlamasız tabi olduklarını kabul eden bireylerin ortaklığına dayanan “özgür ve kendilerinin efendisi” insanlar arasında imzalanan bir anlaşma biçimi” (Giraud, 2019, s. 33-34); toplumun ve toplumsal düzenin kurucu bir metni ve bireylerin kendi haklarını korumaları yanında başkalarının haklarını da güvence altına aldıkları bir kanon olma özelliğini taşımıştır.

Birçok düşünür gibi liberalizmin kurucu isimlerinden John Locke da Rousseau’nun bu görüşlerine katılmıştır. *Yönetim Üzerine İki Deneme* adlı eserinde “hayat”, (*life*) “hürriyet” (*liberty*) ve “mülkiyet” (*property*) olarak tanımladığı ve doğal veya Tanrı vergisi adını verdiği haklar üzerine özel bir ilgi duyan Locke, erken dönem liberalizmin gelişmesinde adeta anahtar bir rol oynamıştır. Söz konusu eserinde toplumun ve toplumsal düzenin kurulmasında insanın doğuştan getirdiği hakları (özgürlük, bağımsızlık, eşitlik, mülkiyet vb.) korumasının çok önemli olduğunu vurgulayan Locke, bu doğal hakları güvenceye almak için bireylerin devletle bir sözleşme yaptığını iddia etmiştir (Butler, 2018, s. 117). Ona göre toplum, bireylerin özgür iradeleriyle oluşmuş ve sözleşmeyle kurumsallaşmış bir yapıdır ve bu yapının odağında, birey ve onun doğuştan getirdiği temel hakları bulunmaktadır. Bu hakların çiğnenmesi veya ihlal edilmesi durumunda en başta bireyler sonra da toplumsal düzen zarar görecektir.

Buna göre toplumsal düzenin sağlıklı işleyebilmesi için bireylerin en başta temel haklar konusunda özgür olmaları gerekmektedir. Nitekim liberalizmi savunanlar, temel özgürlüklerin toplumdan ziyade bireyler için var olması; aynı şekilde toplumsal hayatın karakteristik özelliği olan iktisadi ve sosyal düzenin de kendiliğinden olması gerektiğine inanmışlardır (Barry, 2012, s. 45). Örneğin liberallerin kendi kendini düzenleyen bir piyasa sistemi veya kendiliğinden doğan düzen fikri, bu durumu somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla liberaller, toplum ve birey ilişkisinde ibreyi sürekli bireye çevirmiş, toplumun ve toplumsal kurumların aslında doğal düzenin ve bireysel hakların önünde yer almaması gerektiğine inanmışlardır.

Ekonomik ve siyasi bir ideoloji olarak gelişen liberalizmin tek taraflı bir tanımlamasını yapmak gerekseydi, muhtemelen, “liberalizm, bireyci bir toplum sistemidir” demek yeterli olurdu diyen Yayla (2015, s. 154), toplumdaki bireyi sosyal teorisinin odak noktasına yerleştiren liberalizmin, özünde toplumcu değil bireyci olduğunu vurgulamıştır. Sosyal hayatın inşasında bireyi, millet, sınıf, halk ve toplumdaki daha üstün bir yere oturtan liberal anlayış, bireye her türlü kolektif bütünden daha fazla önem ve değer vermiş; bireyi topluma göre önceleyen, bireyin toplumun bir parçası olduğu kadar ondan daha fazla bir şey olduğunu düşünen bir yaklaşıma içermiştir. Bu yaklaşım, şu temel düşünceye -insanın kendi başına bir amaç, başlangıç ve son olduğu için hiçbir zaman toplumun ve toplumu oluşturan cemaat, kilise ve devlet gibi yapıların bir aracı olarak görülemeyeceği fikrine- dayanmıştır.

Kendi başına bir amaç olduğu düşünülen bireyi temel ontolojik bir gerçeklik olarak ele alan liberaller, toplumdaki önce bireyin var olduğunu, toplumun bireyden sonra geldiğini ve dolayısıyla da çoğu zaman boş bir soyutlama olduğunu düşündükleri toplumsal hakların veya kamusal yararın değil, bireysel hak ve özgürlüklerin söz konusu olduğu/olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Böylelikle sosyal hayatın merkezine toplum değil, birey yerleştirilmiş ve dünya kurma ve koruma sürecinde insanın değerini yücelten politik ve ahlâki bir doktrin olarak bireye öncelik verilmiştir (Vincent, 2006, s. 45). Zira burada hem tarihsel ve toplumsal dünyanın inşasını gerçekleştirdiği hem de ilerlemenin dinamiğini oluşturduğu düşünülen bireyin, aynı zamanda vazgeçilmez ve devredilemez haklara sahip olduğu ve bu hakların ne topluma ne de toplumu oluşturan kolektif bütünlere (kilise, cemaat, devlet, millet, halk vb.) devredilemeyeceği görüşü hâkim olmuştur.

Liberalizm, bu görüşten hareketle toplumun öne çıkarılmasını ve devletin güçlenmesini savunan sağ tandanslı ideolojilere de pek sıcak bakmamıştır. Ancak liberalizm, bireyi toplumdaki soyutladığı, yalnızlaştırdığı, bencilliği onayladığı ve teşvik ettiği gerekçesiyle de bir takım eleştirilere maruz kalmıştır (Heywood, 2007, s. 36; 2014, s. 72). Liberal bireyciliğin çağdaş eleştirmenleri arasında toplumu ve toplumun çıkarını önceleyen komüniteryanlar ki, -bunların başında sosyalistler, muhafazakârlar, milliyetçiler, faşistler ve gelmektedir- toplumun, cemaatin, ailenin, dinin ve geleneğin önemini ve gereğini vurgulayarak bireyin, liberallerin savunduğu gibi toplumdaki ayrı ve bağımsız bir varlık olarak tanımlanamayacağını iddia etmişlerdir. İnsanların doğaları gereği bir arada yaşamaya meyyal varlıklar olduklarını düşünen muhafazakârlar bireyi, toplumdaki ayırmanın ya da toplumun üstünde görmenin mümkün olmadığına inanmışlardır (Heywood, 2011, s. 32-50).

Bu açıdan bakıldığında muhafazakârlığın toplum ve birey anlayışının liberalizmle örtüşmediği söylenebilir. Aslında liberalizmle beraber sosyalizmin de toplum felsefesini eleştiren muhafazakârlar, tercihlerini bireyden ve topluluktan ziyade bizzat organik bir bütün olduğunu düşündükleri toplumdaki yana kullanmışlar ve toplumu, muhafazakâr literatürün en önemli kavramı haline getirmişler. Bu düşünürlere göre toplum, “sadece gerçek bireylerin oluşturduğu bir bütün değil, geçmişten geleceğe uzanan ve şimdiki zamanda yaşayanların bireysel varlığını da aşan bir ‘bütün’dür. Muhafazakârlar, toplumun bir kurgu ve tasarım olduğunu iddia eden sözleşme teorisine de sıcak bakmamışlar. Burada önemli olan husus, muhafazakârların duyarlı oldukları değer ve kurumların, bu kuramlar tarafından reddedilmesi değil, toplumsal olanın sözleşmelerde ifadesini bulan soyut kuramların nesnesi haline getirilmesidir” (Özipek, 2004, s. 74).

Muhafazakâr düşünceye göre toplum, geçmiş ve geleceği birbirine bağlayan bir köprü işlevi görmektedir. Toplum, geçmişin kadim bilgeliğini bugüne taşıdığı gibi, bu bilgeliği yarına da taşımaktadır. Toplum olmadan ne sosyal bir hayattan ne de toplumsal bir düzenden söz edilebilir. Toplum, bireylerin tesadüfen bir araya geldiği veya tesadüfen bir arada yaşadığı yapay bir oluşum değildir. Çünkü organik bir yapı ve işleyiş sergileyen toplumlar, yaşayan organizmalardır ve bu yaşayan organizmalar, kendilerini oluşturan diğer parçaların sistemli ve örgütlü birleşimlerinden oluşurlar. Muhafazakârlar, toplumu, genellikle ya insan bedenine ya da saate benzetmişlerdir. Çünkü hem insan bedeni hem de saat, birbirinden çok farklı işlevlere sahip parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir bütündür ve bu bütünü oluşturan her parça, bir diğeriyle eşgüdümlü çalışmak zorundadır.

Buna göre toplumun organik yapısı, kendi içinde belli bir düzen taşıdığı gibi karşılıklı bağımlılığı sağlayan hiyerarşik bir ilişki ağını da barındırmaktadır. Muhafazakarlar göre toplum, bireylerin sığınabilecekleri en güvenilir limandır. Zira toplum olmadan bireylerin bir arada yaşaması mümkün değildir. Toplumsal düzen, bireylerin bencil duygularını törpülemiş, kuralsızlığı ve anomiyi engellemiş ve sosyalliği/bütünselliği sağlamıştır. Nitekim muhafazakârlığın kurucu babalarından Edmund Burke’e göre (2016, s. 93) toplum, “bireylerin tutkularının boyunduruk altına alınmasını istediği kadar; cemaat ve zümre bazında ve bireysel bazda, insanoğlunun isteklerine sıklıkla ket vurulmasını; iradesinin kontrol altına alınmasını ve tutkularının bastırılmasını da gerekli görmektedir.” Aksi durumda doğası gereği sınırlı, hata yapmaya müsait, bencil, açgözlü ve ahlâki açıdan da zayıf olduğu düşünülen insana toplumsal sorumluluklar yüklemek pek mümkün olmayacaktır.

Muhafazakârlığın toplum görüşü ne liberalizmin soyut birey ne de sosyalizmin sınıfsız toplum anlayışına dayanmaktadır. Tek amaçları geleneksel sosyal düzeni korumak olan muhafazakârlar, toplumu, “bireysel yaratıcılığın ürünü olan bir yaşam

şeklinde görmek yerine, geleneksel olarak onu organik bir bütün veya yaşayan bir varlık olarak görme eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre toplum, çeşitli kurumlarıyla veya toplumun sağlığına ve istikrarına katkıda bulunan “toplumun dokusu”yla (aile, yerel cemaatler, millet vb.) doğal bir gereklilik olarak inşa edilmiştir. Çünkü bütün, her zaman için, onu oluşturan bireysel parçaların toplamından daha fazla bir şeydir ve paylaşılan değerler ile ortak kültür de topluluğun idamesi ve sosyal uyumu bakımından hayati önemdedir” (Heywood, 2014, s. 76). Dolayısıyla muhafazakârlar, toplumu, çoğu zaman iktidar hırsıyla ve açgözlülüğüyle lekelenmiş olan insanı hem koruyan hem kollayan, sosyal istikrarı sağlayan ve geçmişi yarına taşıyan organik bir yapı olarak düşünmüşlerdir. Muhafazakârlara göre toplum, sosyal düzenin teminatıdır. Çünkü toplum olmadan bencil çıkarı için her şeyi göze alan insanın arzularını durdurmak da mümkün değildir. Burada muhafazakârlığın, beşerî varlıkların ahlâki açıdan bozuk ve akli açıdan da zayıf olduğuna yönelik bir tutum sergilemiş olmasının temel nedeni, bireyleri her şeyden önce kusurlu bir doğaya sahip olduğunu ve bu kusurlu doğanın da ancak toplum tarafından düzeltilebileceği varsaymış olmasıdır. Çünkü bildiğimiz üzere muhafazakarlık, hem Aydınlanma² düşüncesiyle teorik temelleri atılan ve Fransız Devrimi’yle de hayata geçirilen hümanistik anlayışı reddetmiş hem de insan aklını yücelten ve onun biricikliğini vurgulayan liberal tonlu yaklaşımlara da karşı çıkmıştır. Kısacası muhafazakarlık, özünde aydınlanmış akıl ve sözleşmeye dayalı toplum teorisine şüpheyle yaklaşmış ve insanı toplumundan soyutlayan yaklaşımlara da mesafeli durmuştur.

Bu görüşe daha yakından baktığımızda, muhafazakâr düşüncenin epistemik ve ontolojik temellerinde topluma çok önemli bir yer ve önem verildiği, gelenek, hiyerarşi, otorite, rıza ve mülkiyet konusu başta olmak üzere sosyal hayatı mümkün kılan bütün ilişkilerin ve değerlerin temelinde toplumu koruma ve sürdürme kaygısının yattığı söylenebilir. Çünkü muhafazakâr düşünürlere göre toplum, hem liberalizm ve sosyalizm gibi modern ideolojilerin özgürleştirerek serbest bıraktığı bireyi kolektif bütünlerin (aile, cemaat, kilise devlet vb.) koruması altına almış hem de onu, dünyanın tehlikelerine karşı muhafaza etmiştir. Buna göre toplum, bireye sadece istikrar ve güven telkin eden bir örgütlenme biçimi değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyanın sonsuz tehlikeleri karşısında onu koruyan ve kollayan en önemli yapıdır.

Bireysel özerkliği ve özgürlüğü savunan görüşlere karşı topluluğun ve toplumsal yaşamın önemini vurgulayan diğer bir ideoloji de sosyalizmdir. Zira Batı Avrupa’da sanayi kapitalizminin ortaya çıkışına bir tepki olarak doğan ve ilk başlarda “köktenci”, “ütopyacı” ve “devrimci” özelliğiyle öne çıkıp sonrasında reformist bir niteliğe kavuşan sosyalizm (Heywood, 2014, s. 80), toplumdan ziyade topluluk fikrini öne çıkartmış, bireyi şekillendirmede sosyal faktörlerin önemini vurgulayarak sosyal eşitliğin ve ortak mülkiyetin esas alındığı bir dünya düzenini tasavvur etmiştir. Sosyalistler, toplumu genellikle sınıfsal açıdan ele almışlardır. Onlara göre toplumsal düzen, üretim biçimlerinden bağımsız değildir. Ancak toplumu, iktisadi ve sınıfsal temelde açıklanabilecek bağımlı bir yapı ve örgütlenme olduğunu düşündükleri için de bu kavramın yerine daha çok “toplumsal formasyon” kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.

² 18. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi ve felsefesi, kendisinden önceki bir dizi tarihsel gelişmelerin ki, -bunların başında 15. yüzyılda Rönesans, 16. yüzyılda Reform, 17. yüzyılda mutlak monarşilerin, bilimsel devrimlerin ortaya çıkışı ve Kartezyen Felsefesinin etkili olmaya başlaması) sonucunda ilerlemeci, devrimci ve akılcı bir modernist hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kant’ın 1874’te yazdığı Aydınlanma Nedir? (*What is Enlightenment?*) başlıklı yazısı, bu hareketin temelini, niyetini ve içeriğini açıkça ortaya koymuştur. Kant, (2005: 225), söz konusu yazısında aydınlanmayı şu şekilde tarif etmiştir: “Aydınlanma, insanın kendi kendisini vesayete maruz bırakmaktan kurtulmasıdır. Vesayet, bir insanın bir başka insanın nezareti olmaksızın kendi idrak kabiliyetini (*understanding*) kullanamama iktidarsızlığıdır. Bu vesayet, vesayetin sebebi akıldan mahrumiyette değil, akli bir başkasının nezareti (*direction*) olmadan kullanma karar ve cesaretinin yokluğunda, insanın kendi kendisini maruz bıraktığı bir vesayettir. *Sapare aude!* “Kendi aklını kullanma cesaretini göster!” aydınlanmanın düsturudur.” Böylece Kant’ın çıkışı, bugün adına aydınlanma dediğimiz çağın da karakteristik özelliğini oluşturmuştur. Aydınlanma, toplumsal düzenin Tanrı iradesinin değil, insan-aklı iradesinin bir ürünü olarak görmüş ve dolayısıyla akıl temelinde yeni bir toplum ve düzen kurulabileceği tezini öne sürmüştür (Ünsaldı-Geçgin, 2015:29). Buna göre insanları geri bırakan, “esasta “kötü”, bu nitelikle “köleleştirici” olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan “eski düzen” den kurtararak, yine esasta “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu çekincesiz kabul edilen “akıl düzeni” ne sokmaktır” (Çiğdem, 2001: 13-14). Modern toplumun entelektüel altyapısını oluşturarak, Ortaçağın hiyerarşik sosyal yapısını, gelenekle beraber dinin kurumsal işleyişini ve kilisenin egemenliğini eleştiren aydınlanma, akli sadece yüceltmekle kalmamış aynı zamandan mevcut toplumsal kurumların ve inanç sistemlerinin de akıl süzgecinden geçirilmesini, dini dogmalardan, hurafelerden, batıl inançlardan ve her türlü önyargılardan arınmış rasyonel bir toplumun inşasını sağlamaya çalışmıştır (Ertit, 2015: 20). Çağdaş insanın çelişkilerini ki, -bu çelişkilerden biri de bilim ile inanç arasında yaşanmıştır- genel insanlık bilincine taşıyan aydınlanma, bilimin hem insanın kendisini hem de doğayı tanımasının bir aracı olarak görmüştür (Buhr vd., 2006: 56). Kısacası aydınlanma hareketi, düşüncesi ve felsefesi, “dine düşmanlık ve insanın kendisiyle ve toplumla olan ilişkisini değiştirmek için aklın eleştirel kullanımı ile başarılı bir özgürlük ve ilerleme arayışı olarak ortaya çıkmıştır” denilebilir (Outram, 2007: 20). Böylece Aydınlanmanın insan ve buna bağlı olarak geliştirdiği siyaset ve toplum modelini de şu şekilde özetleyebiliriz (Canatan, 2018: 50-51): a) Herkes akla sahiptir. Dolayısıyla ayrıcalıklı ve seçkin bir kesimin vesayeti kabul edilemez, b) Doğal hukuk bireyin haklarını korur. Sadece ayrıcalıklı sınıfların değil, c) aydınlanmış öz-çıkart ahlâk teorisi, hepimizin kendimiz için en iyi olanı aramız gerektiğini salık verir, d) Öz-çıkartlarımız için mücadele herkesin mutluluğuna katkıda bulunur, e) İdeal bir devlet, mülkiyet haklarını ve birey özgürlüğünü garanti eder.

Nitekim neo-marksist yazarlardan Althusser de, toplum kavramının yerine, “birbiriyle değişik bağları olabilecek üç ilişki düzeyinin (iktisadi, ideolojik ve siyasal) bileşiminden meydana gelen toplumsal formasyon terimini” kullanmıştır (Marshall, 1999, s. 732). Yazar bu terimle, toplumun kültürel bir inşa ve bireylerin maddi ve manevi olarak meydana getirdikleri faaliyetlerin ve kazanımların bir ürünü olduğunu, kültürel faaliyetlerin de insanın hayatına anlam katmakla kalmayıp aynı zamanda insanı toplumsallaştırmaya ve dolayısıyla da gündelik hayatı mümkün kılan sosyal bir düzenin inşa edilmesine imkân sağladığını vurgulamaya çalışmıştır. Althusser’in toplum kavramının yerine toplumsal formasyon kavramını kullanmak istemesinin diğer bir nedeni de toplumdaki üretim ilişkisini, toplumun sınıfsal karakterini ve yapısını öne çıkartmaya çalışmasıdır. 18. yüzyılda

Toplumsal formasyon kavramının özellikle marksist literatürde sıkça kullanılmasının temel nedeni de budur. Çünkü marksistler, genellikle toplumu tarihsel süreç içerisinde sınıfsal güçlerin mücadelesiyle inşa edilmiş ve daha çok üretim tarzıyla farklılaşmış sosyal bir birliktelik olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Burada toplumsal formasyon kavramıyla, daha önceden de belirttiğimiz gibi, günümüz modern kapitalist toplumlarda yaşanan sosyal eşitsizliklere, özel mülkiyetten kaynaklı sorunlara, gelir paylaşımındaki adaletsizliklere ve mülkiyetteki sınıfsallaşmaya işaret edilmiştir. Marksizm, özellikle üretim ilişkileri üzerinden hareketle çağdaş toplumu ve bu toplumu oluşturan sosyal düzeni anlamaya çalışmıştır. Buna göre çağdaş toplum, ne liberallerin iddia ettiği gibi kendiliğinden doğan bir düzenin ürünüdür ne de muhafazakarların savunduğu gibi herkesi koruyan kutsal bir şemsiyedir.

Çağdaş toplum, üretim ilişkileri ve üretim güçleri tarafından inşa edilmiş olan ve her zaman egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir yapıdır. Dolayısıyla marksizm, sosyalizm ve liberalizm başta olmak üzere çağdaş ideolojilerin her birinin toplumun yapısına, işleyişine ve neliğine dair birbirinden çok farklı bakış açıları ortaya koyduklarını söylemek mümkündür. Bu ideolojilerle beraber özellikle sosyolojik kuramlar, genellikle bireysel davranışın kaynağını ve toplumsal gerçekliği oluşturan sosyal dinamiklerin temellerini metodolojik olduğu kadar epistemolojik açıdan da nasıl açıklanması gerektiği sorusuna odaklanmışlardır. Doğrusu, bu kuramlardan hareketle söz konusu sorulara vereceğimiz her cevabın bizi doğrudan bireyi de içine alan ve bu çalışmanın da ana konusunu oluşturan toplumsal olguların³ biricikliğine ve bu toplumsal olguları meydana getiren yapısal ve kurumsal işleyişe götüreceğini de belirtmemiz gerekir.

2. Sosyologların ve Antropologların Perspektifinden Toplumun Neliği Sorunu

Daha önceki paragraflarda da üzerinde durduğumuz ve sosyolojik kuramların da işaret ettiği gibi, iletişim ve etkileşim içinde olduğumuz ve gündelik yaşamımızın sıradan ilişkileriyle ürettiğimiz toplumsallık biçimleri, kendine özgü (*sui generis*) bir gerçeklik alanı olarak ortaya çıkmaktadırlar (Durkheim, 1998, s. 51-55). Nesnelleşmiş insan aktivitesinin somut tezahürü olarak karşımıza çıkan bu gerçekliğin, yaşamımızın her alanını kapsadığını, insanları, var olan kurumlar, normlar ve değerler aracılığıyla belli bir düzene (*nomos*) hapsettiğini ve onları belli bir dünya görüşü (*weltanschauung*) -ideolojik, felsefi, dini vb.- etrafında toplamak suretiyle de bir arada yaşamalarını sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Aslında topluma dair bu analizi, şu iki temel soruyla ayrıntılandırabiliriz. Birincisi, bir etkileşim ve eylem biçimi olarak karşımıza çıkan toplumun, kendisini oluşturan bireylerin gündelik yaşamına nasıl müdahale ettiğini anlamak, diğeri de bir kolektif biçim olarak toplumun, kurumlar ve değerler üzerinden nasıl bir sosyal düzen inşa etmeye çalıştığını açıklamak olmalıdır. Nitekim tarihsel süreçlere (*process*) baktığımızda her zaman nesnel ve olgusal bir gerçeklik olarak insanların hayatını dizayn eden ve onlara müdahale eden toplumun en önemli kurumları arasında, güvenliği ve düzeni sağlamayı hedefleyen devletlerin geldiğini ve devletlerin de en başta “kayıt altına alınabilecek şekilde isimleri olan, adresleri kadastro kayıtlarıyla örtüşen vatandaşlar yaratmayı” amaçladığını görüyoruz (Scott, 2016, s. 43).

Önceki bireyin ve toplumun güvenliğini ve sosyal düzeni sağlamak için kurulmuş olan devletler (Burke, 2016, s. 92), en başta kolektif iradeyi (Rousseau’nun *genel iradesini*) temsil etmek ve ulusal egemenliği uygulamak için başta dini ve ahlaki değerler olmak üzere toplumsal ve geleneksel normları önce yasalaştırmaya sonra da meşrulaştırmaya çalışmışlardır. İlk ortaya çıktığı günden itibaren meşru şiddet tekeli elinde bulunduran devletler, özellikle yerleşik hayata geçilmesiyle beraber ortaya çıkan aile, ekonomi, hukuk ve din gibi, o da tarihin en kadim kurumları arasında yerini almıştır. Nitekim ilkel

³ Toplumun ilk kez bir “olgu” olarak, yani dışsal ve nesnel bir gerçeklik olarak ele alan, Emile Durkheim’dir. Ona göre toplum, bir olgu olarak vardır ve olgusal temelde ele alınıp incelenmelidir. Çünkü, “toplumsal, ona dair sahip olabileceğimiz bilinçten bağımsız olarak vardır. “Bize kendini dayatan bir olgu” olarak tanımlanır. Toplumsal olgu, “bireyler üzerinde uyguladığı ya da uygulamaya yakın olduğu dışsal zorlama yetkiyle tanınır. Bu yetkinin varlığı ya belirli birkaç cezanın varlığıyla ya da şiddet uygulamaya yönelik her bireysel girişime karşı direnişle tanınır.” Demek ki, toplumsal olgu, bireylerin iradesinin dışındadır ve herhangi bir bireysel psikolojiye de indirgenemez (Giraud, 2019: 61). Bu durum, toplumsal olguların birer “şey” olarak ele almamızı da zorunlu kılmaktadır.

topluluklar üzerine yapılmış olan antropolojik araştırmalar, bugüne kadar dünyada bilinen bütün örgütlü toplumlarda devletlerin veya devlet izlenimini uyandıran politik yapıların veya ilişkilerin bulunduğunu göstermiştir.

Örneğin Lowie, Morgan, Meyer ve Malinowski gibi çağdaş antropologlar gerek Amerikalı Kızılderililer gerekse Avustralya'daki Aborijen'lerle ilgili yapmış oldukları bilimsel çalışmalarda, bu toplumlarda da devletin varlığını keşfettiklerinde insan toplumlarında devletin evrenselliği tezini öne sürmek zorunda kalmışlardır. Nitekim Radcliffe-Brown'a göre, bütün toplumlarda bazı ortak birincil (*primeval*) siyasal özellikler bulunmakta; her ne kadar kimi ilkelerde⁴ örgütlü bir yönetim ve devlet biçimine rastlanmasa da bu topluluklarda bazı kişilerin otoriteleri grup tarafından kabul edilmektedir. Dolayısıyla antropologların bu tespitleri bize en ilkel toplumlarda bile aslında "devlet tohumları" adını vermemiz gereken siyasal bir yapının veya ilişki biçiminin var olduğunu (Abeles, 1998, s. 59), örgütlü olmayan toplumlarda ise her ne kadar bugünkü anlamıyla bir devlet örgütlenmesinden söz edilmese de devleti çağrıştıran bir siyasal bağın da bulunduğunu göstermektedir.

Böylece ilkel topluluklardan günümüze değin insan gruplarının ve medeniyetlerin söz konusu olduğu her yerde karşımıza çıkan devletlerin, hem tarihsel ve antropolojik bir sürecin ürünü/sonucu hem de bir güç ve iktidar⁵ ilişkisinin somut tezahürü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim devletin varlık nedenine ilişkin öne sürülen şu tezin -insanın kendi türü üzerinde tahakküm kurmaya çalışması- her geçen gün daha çok ilgi görmesinin nedeni de, devletin asimetrik güç ilişkisini içermesi ve bu gücün çoğu zaman tahakküm aracı olarak kullanılmasıdır. Özel mülkiyetin icadıyla beraber ortaya çıkan bu tahakküm ilişkisi, avcı ve toplayıcı topluluklar dışında neredeyse her toplumda görülmüştür. Yani tarihte adını duyduğumuz bütün büyük devletler, zayıf devletler üzerinde egemenlik kurmaya, onları sömürmeye, mülklerine el koymaya çalışarak ve de kendilerini dış saldırılardan koruyarak güçlü olma çalışmışlardır.

Nitekim Oppenheimer'a göre de (2005, s. 37-41), tarihte bilinen bütün ilkel devletler, bu söylenenlerden farklı bir biçimde ortaya çıkmamıştır. "İster Malaya takımalarında, isterse "büyük sosyolojik laboratuvar Afrika'da olsun, bu gezegen üstünde kabilelerin gelişmesinin ileri bir aşamaya ulaştığı her yerde, devlet, bir insan grubunun bir diğerini boyunduruk altına almasından doğmuştur. Devletin ortaya çıkışının varlık nedeni de yeterli nedeni de bu boyun eğdirilenlerin ekonomik olarak sömürülmesidir; bu, bugün de böyledir." Çünkü kurumsallaşmış davranış tarzlarının oluşturduğu bir sistem olan toplumlar (Giddens, 2020, s. 16), her zaman için merkezi bir iktidar figürüne ve fikrine sıcak bakmışlardır. Devletler, daha önceden de

⁴ Kimi antropologlar, ilkel düzeydeki avcı ve toplayıcı kabilelerin devletsiz yaşadıklarını, zira bu tür topluluklarda fazladan üretim söz konusu olmadığı için kabileler arasında ne bir çatışmanın ne de bir savaşın yaşanmadığını dolayısıyla da ilkelerde bir devlet fikrinin söz konusu olmadığını iddia etmişlerdir. Örneğin Grosse (1896: 39, akt., Oppenheimer, 2005: 47), ilkel avcılar hakkında genel olarak şunları söylemektedir: "Aralarında mal mülk bakımından önemli bir farklılık yoktur; bu yüzden bir toplumda üyeler arasında zümre farklılıklarına yol açacak temel kaynaklar onlarda bulunmaz. Genel olarak kabile içindeki tüm yetişkin erkekler eşit haklardan yararlanırlar. Yaşlılar, daha fazla deneyimli olmaları yüzünden, belli bir yetkeye, ağırlığa sahiptirler; ama kabile içinde kimse kendini onlara boyun eğmekle yükümlü görmez. Orta Kaliforniyalı Veddalarda ve Minkopilerde görüldüğü gibi, kendilerine şefler edindikleri durumlarda, şefin erki son derece sınırlıdır. Şefin, isteklerini, topluluğun geri kalan üyelerinin iradelerine karşı dayatacak olanakları yoktur. Kaldı ki, çoğu avcı kabilesinde şef de bulunmaz. Tüm erkeklerin toplumu, hâlâ türdeş, farklılaşmamış bir kitle oluşturur; bu kitle içinde yalnızca, sihirselsel güçlere sahip olduklarına inanılan kimseler göze çaracak biçimde sivrilmişlerdir." Geçtan'a göre de (2022: 18) "basit toplumların yöneticileri yoktur. İlkel avcılar, ancak bir araya geldiklerinde bazı kurallar uygulamışlardır. Afrika'nın Pigmeleri ve Avustralya'nın ilkel yerliler belirli bir amaçla bir araya gelerek örgütlenir, işbirliğinde bulunur, sonra yine kendi aile gruplarına dönerler. Sumatra adasında yaşayan Kubular'da da her aile, kendi kendisini yönetir. Fuegialılar'ın toplulukları genellikle on iki kişiyi geçmez. Tungular yaklaşık on çadırdan oluşan gruplar halinde yaşar, sürekli bir politik düzen oluşturmazlar." Ancak, her ne kadar bazı antropologlar, avcı toplayıcı toplumlarda devlet örgütlenmesinden söz edilemeyeceğini iddia etseler de aslında insanlık tarihinin her zaman devletlerin varlığıyla bilindiğini de belirtmemiz gerekir. Zira fosil kayıtları, *homo sapiens* türünün 40.000 yıl önceye dayanan izlerini göstermekte, fakat ayırt edilebilir ilk devlet oluşumunun, M.Ö. 3.000 yılları civarında Mezopotamya'da ortaya çıktığı bilgisini vermektedir (Hall- Ikenberry, 2000: 35).

⁵ Hiç şüphesiz güç ve iktidar konusu açıldığında ilk akla gelen isimlerden biri Michel Foucault, diğeri de Elias Canetti'dir. Her iki düşünürün konuyla ilgili yapmış oldukları analizler, bize, gücün ve iktidarın doğasına dair geniş bir perspektif sunmaktadır. Özellikle Canetti (1998: 279-280), Foucault' tan farklı olarak bu kavramları birbirinden ayırmaya çalışır. Ona göre güç, etkisi bakımından doğrudan ve burada olan bir şeyi, yani iktidardan daha dolaysız bir biçimde zorlayıcı bir şeyi akla getirirken; iktidar daha genel olanı, yani güçten daha geniş olan bir uzamı anlatır. Yazar, güç ve iktidar arasındaki ayrımı kedi ile fare arasındaki ilişkiyle benzetir. Buna göre, "kedi, gücü, fareyi yakalayarak, onu ele geçirmek, pençelerinin arasında tutmak ve nihai olarak da öldürmek için kullanır. Ama fareyle *oyarken* bir başka etken daha vardır. Kedi farenin gitmesine izin verir, biraz kaçmasına, hatta arkasını dönmeye fırsat tanır; bu süre boyunca fare artık güce maruz değildir. Ancak hâlâ kedinin iktidar alanının içindedir ve her an tekrar yakalanabilir. Derhal uzaklaşırsa, kedinin iktidar alanından kaçır; ama, artık ulaşamayacak olduğu noktaya varana kadar hâlâ kedinin iktidar alanının içindedir. Kendinin egemen olduğu uzam, fareye yaşattığı umut anları, bir yandan da bütün bu zaman zarfında onu yakından izlemeyi sürdürmesi ve onu yok etmeye gösterdiği ilgiyi ve yok etme niyetini asla elden bırakmaması; bunların hepsine, yani uzam, umut, dikkatle izleme ve yok etme niyetine gerçek iktidar gövdesi, ya da daha basit bir biçimde, iktidarın ta kendisi denilebilir."

belirtildiği gibi insanların birlikte yaşamalarından kaynaklı siyasal bir varlık haline gelmelerinin ve bugünkü anlamda toplumsal bir hayatı mümkün kılmının zorunlu bir sonucu olarak doğmuştur.

Bu açıdan baktığımızda, aslında toplum kavramından çok daha önce devlet kavramının var olduğunu ve kullanıldığını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi toplum kavramı, modern çağın bir icadıdır ve 18. yüzyıla kadar da sosyal bilimlerin hiçbir disiplininde yer almaz. Görece yeni bir kavram olan toplum ve toplumsallık terimleri, Ortaçağın feodal düzeninde, doğumla birlikte edinilmiş ve hayat boyu çok az değişmesi beklenen sosyal statülerin toplamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Toplumsal ve sınıfsal konuların, sosyal rollerin ve statülerin mevcut toplum tarafından verildiği bu hiyerarşik düzende, kişilerin farklı unvan ve meslekler edinmeleri veya buldukları yerleşim yerlerinin dışında bir yerde yaşamaları da pek mümkün olamamıştır. Çünkü daha çok cinsiyete dayanan ve doğumla birlikte toplum tarafından verilen rol ve statüler, ömür boyu değişmezdi.

Ortaçağın feodal düzeninde ve geleneksel aile tipinde bireyin kendisine ait özel bir alanı olmadığı gibi kendi içinde son derece kapalı, hiyerarşik, eril ve otoriter bir ilişki ağını barındıran bu sosyal yapıda bireyselleşmeye ve özgürleşmeye de imkân tanınmamıştır. Bireyin gerek aile ve akrabalık ilişkileri gerekse toplum içindeki rolü önceden belirlenmiş; çoğunlukla kurumlar tarafından verilen bu rollerin birey tarafından sorgulanması, kabul edilmemesi, değiştirilmesi veya yerine getirilmemesi gibi durumlar da yaşanmamıştır (Geçtan, 2022, s. 47). Bu sistemde “serf serfti, lorda da lort. Eşitsiz ilişkileri, güçlerin dağılımı ve sömürü, iki tarafça da bilinir ve bu doğal kabul edilirdi. Toplumsal denen şey, insanların tüm eylemlerinden -mübadele, kavga dövüş, ibadet vs.- başka (az ya da çok) bir şey değildi. Oyuncuların konumları sabit olduğu gibi sahne de sabitti.” (Leledakis, 2000, s. 39).

Ortaçağ dünyasının otoriter ve eril kültürünün oluşturduğu bu dikey, hiyerarşik ve cinsiyetçi sınıf yapısı, moderniteyle beraber yerini yatay eksenli rol ve statülerin kazanıldığı bir toplumsal örgütlenme biçimine bırakmıştır. Moderniteyle beraber insanlar, kendi aralarında toplumsal bir sözleşme yapmak suretiyle birlikte yaşamaya ve adına da “toplum” denilen örgütlü yapıyı meydana getirmeye başlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında toplumu, insanların yapılandırılmış gruplar içindeki birlikteliği şeklinde görmek (Mannheim, 2017, s. 25) veya belli bir toprak parçasını mesken tutmuş olan insan gruplarının oluşturduğu kültürel, politik ve ekonomik bir birlik/bütünsellik olarak tanımlamak da mümkündür. Adına toplum dediğimiz bu birlik, homojen bir yapıya sahip olmadığı için sürekli farklı kültürel özellikleriyle ön plana çıkmıştır.

Yani modern toplum, etnik, dinsel, dilsel, cinsel ve sınıfsal açıdan benzer bireylerin toplamından oluşmadığı gibi aynı düşünceleri paylaşan insanların gönüllü birlikteliğinden de meydana gelmemiştir. Modern toplum içinde farklı kültür ve kimliklere sahip topluluklar, gruplar ve kimlikler her zaman var olmuştur. Özellikle de ulus-devlet sürecinde daha çok farklılıklarıyla ön plana çıkan topluluk, grup ve kimlikler, içinde yaşadıkları toplumlarla adeta bütünleşmiştir. Çünkü Mannheim’in de (2017, s. 26) yerinde belirttiği gibi, kendi içinde bütünleşmiş bir yapı olan modern toplum, kendisini kuran toplulukların edimlerinden bağımsız değildir. Topluluk bilinci toplum olma bilincinin önsel bir koşulu olarak ulus-devleti yaratmıştır. Burada üzerinde durmamız gereken husus, toplumun kendi içerisinde taşıdığı ve kimi zaman ayrıksı gibi görünen yanlarına işaret etmek değil, toplumun bireylerin toplamından daha fazla bir “şey” olduğu gerçeğine dikkat çekmektir.

Nitekim klasik sosyologlardan Durkheim’in de çoğu zaman bir “şey” olarak görüp tanımladığı toplumun doğasını, işleyişini ve mantığını bilmeden ne toplumsal hayatı ne de bu hayatı mümkün kılan ilişkileri anlayabiliriz. Daha önceden de vurgulandığı gibi toplumu toplum yapan şey, bireylerin belli bir amaç, ülkü ve değer uğruna bir arada yaşama arzularını ortaya koymaları ve geleceğe dair ortak bir kaderde buluşmayı kabul etmeleridir. Bireylerin birlikte yaşama arzuları, onları, adına “toplum” dediğimiz şemsiyenin altında tutmayı başarmıştır. Bireylerin gönüllü birlikteliğiyle oluşan toplum, zaman içerisinde kendi başına bir gerçeklik olarak var olmaya ve öznel bilinçlerde kolektif bir irade olarak da yer edinmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, modern çağın bir icadı olan toplumlar,⁶ her ne kadar sözleşmeler yoluyla inşa edilmiş kolektif

⁶ Literatüre baktığımızda, 18. yüzyılda bugünkü anlamıyla ne sosyoloji ne de toplum kavramının kullanılmadığını, ancak 19. yüzyıldan sonra sosyolojinin bağımsız ve entelektüel bir disiplin haline gelmesiyle beraber bu kavramın kullanıldığını görüyoruz. Önceki yüzyıllarda toplum kavramının yerine, daha çok insanın toplumsal yanına işaret eden bazı metinler yazılmıştır. Bu metinlerin ilk örneği, M.Ö. 2500 yılında Antik Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemin en ünlü filozoflarından Aristoteles, yazılarında “yalnızca bir hayvan ya da Tanrı’nın tek başına yaşamaya elverişli bir konumda olmasına karşın, insanın doğası gereği gruplar halinde yaşamaya uygun” (Bierstedt, 1997:17) olduğunu belirterek, insanın toplumsal yanına işaret etmiştir. İnsanın aslında yaşadığı toplumda doğası gereği siyasal bir hayvan (*zoon politikon*) olduğunu belirten Aristoteles (2014: 12), doğanın bütün hayvanlar arasında yalnızca insana dili, yani anlamlı konuşma yetisini verdiğini belirtmiştir. Toplumun yapısıyla ilgilenen sosyal bilimcilerin özellikle 18. yüzyılla birlikte ortaya çıkmalarının temel nedeni ise bu çağın bir akıl, aydınlanma ve eleştiri çağı olmasından ve dolayısıyla da insanın kendi doğası ve toplum üzerinde düşünmesinden kaynaklanmıştır. Kimi kaynaklar, sosyolojinin bir terim olarak kullanılmasını, Comte’un 1838 tarihli bir çalışmasına dayandırırken (Sayer- Frisby, 2017: 15), Duverger gibi (2004: 9) kimi kaynaklar da bu terimin 1839’da yine Comte tarafından Pozitif Felsefe Dersleri’nin IV. cildinde, toplumbilimini ifade etmek üzere kullanıldığını iddia etmiştir. Bu iddiaya göre Comte, söz konusu dersinde, ilkin “toplumsal fizik” deyimini kullanmıştır. Bu deyim daha önce Saint Simon

yapılar olsalar da nihayetinde bu kolektif yapıların kendilerine ait bir varoluş biçimleri ve nesnel gerçeklikleri bulunmaktadır. Durkheim'in ifadesiyle;

Toplum eşsiz bir gerçekliktir. İnsanların birbirlerine dayattığı kurallar dahilinde hareket ettikleri gelenekler ve hatta sahip oldukları fikirler gibi “sosyal gerçekler”, tek kişinin çalışmalarının sınanması ve sonucun milyona katlanması suretiyle açıklanamaz. Bu gerçeklerin toplumsal (bireyler üstü) davalar olarak açıklanması gerekir... toplum bireylerden oluşur, fakat basitçe bireylerin psikolojisiyle izah edilebilir değildir. Nitekim on dokuzuncu yüzyıl bireyselci akılcılığı Durkheim’le birlikte intihar eder. Artık hepimiz sosyal canlılar olduğumuzu ve toplumsal hastalıkların çözümünü bireylerin akılcı eğitiminde gören on dokuzuncu yüzyıl naif iyimserliğine geri dönüşün mümkün olmadığını biliyoruz (Oktik, 2014, s. 8).

Durkheim bu tespitiyle beraber nevi şahsına münhasır olduğunu düşündüğü toplum fikrinin, ancak sağlıklı bir sosyalleşmeyle birlikte kolektif bilinçlerde yer edinebileceğini ve bireyler tarafından da içselleştirildiği sürece var olabileceğini kabul etmemiz ve bunu görmemiz gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle “Ahlak ve Toplum” adlı eserinde, “toplumun var olabilmesi ve sağlıklı bir düzen inşa edebilmesi için bireylerin bilincine nüfuz etmesi, onu ‘kendi imaj ve benzerliği’ ile şekillendirmesi gerektiğini” savunan Durkheim (2016a, s. 161-176), bireysel ve kişisel gibi görünen kararların ana failinin, aslında toplum olduğunu iddia etmiştir. Çünkü ona göre toplum olmadan bireyin sosyal ve kültürel bir varlık haline gelmesi ve tek başına yaşaması mümkün değildir. Zira bireyi kuşatmış olan toplum, kaçışın olmadığı çıkmaz bir sokaktır.

Kaçma olasılığının bulunmadığı, bulunsa bile sonucun her zaman başarısız olunacağı bu sokakta bireyin toplumsallaşamamak gibi bir seçeneği bulunmamaktadır. Bu süreçte toplumsal kurumlar bireyi şekillendirdikçe aslında bireyin doğası da toplumsallaşmaya başlar (Mead, 2021, s. 245); Şeriati, 2019, s. 84). Ancak burada toplumun farklı bir doğaya sahip olduğunu da belirtmemiz gerekir. Toplumun doğası, kolektif bilinci, yani genel iradeyi temsil eder. Genel irade ise sosyalleşme ve sosyal kontrol aracılığıyla öznel bilinçlere kazındığı için toplumu dikkate almadan atacağımız her adım, vereceğimiz her karar ve hayata geçireceğimiz her plan boşa çıkacaktır. Çünkü toplum, ortalıkta görünmeyen ama aslında her yerde olan bir iktidar alanıdır. Biz yokken bile orada durmaya devam eden, gözetleyen, denetleyen, takip eden, yerine göre konuşan/konuşturan; susan/susturan bir güç ve otorite biçimidir.

Toplum, hiç tartışmaya yer bırakmayacak şekilde bireyin gündelik yaşamının her anına ve alanına müdahale etmektedir. Bireyin duygularını, düşüncelerini, beğenilerini, zevklerini, tercihlerini ve kararlarını etkilemekte; cezai müeyyidelerle düzeni sağlamakta, büyük bir göz/radar gibi hareket ederek onları bir gölge gibi takip etmekte, izlemekte, dikizlemekte ve kapsam alanının dışına çıkmasını engellemektedir. Bütün bu gözlem ve değerlendirmeler, toplum içinde kendini özgür varsayan bireyin, aslında büyük bir hapisane içinde yaşadığını göstermektedir. Hakikaten bugün bir dijital panoptikon çağında yaşıyoruz dersek yeridir. Çünkü, günümüz dünyasında bir yerlerde kayıtlanamamış hiç kimse bulunmamaktadır. Herkes adeta dijital Big Brother’in kapsamı alanındadır. Disiplin altına alınmış olan günümüz bireylerin özgür olmaları da mümkün değildir.

Özgür olmak, Duverger’in deyişiyle (2004, s. 10), “kendi kendini, hiç değilse kısmen belirleme olanağına sahip olmak, yani bütünüyle dışarıdan belirlenmiş olmamak”; gözetim ve denetimden, baskı ve şiddetten, korku ve kaygıdan uzak; daha doğrusu iktidarın ve iktidarı besleyen her tür ilişki biçiminden uzaklaşmak demektir. Zira tarihin bize öğrettiği en önemli derslerden biri de, iktidarın olduğu her yerde zorlama ve itaat; zorlama ve itaat olduğu her yerde de köleliğin ve serfliğin olduğudur. Neoliberal yönetim mantığının egemen olduğu dünyamızda dijital bir psikopolitika dönemine girdiğimizi iddia eden Chul-Han’a göre, bugünün modern sakinleri, herhangi dışsal bir zorlama olmadan kendi arzu ve istekleriyle kendilerini disiplin toplumunun kucağına atmışlardır. İçinde yaşamakta olduğumuz dijital dünyada bireyler gönüllü olarak kendilerini topluma ve toplumun gözetim araçlarına sunmakta, bedenlerini sergilemekte ve deşifre etmektedirler.

Hayatlarının her anını ve alanını dijital ağa bağlamak/bağlanmak suretiyle sadece bedenlerini değil, kimliklerini ve kişiliklerini de topluma sunduğunu iddia eden Chul-Han (2019, s. 47-68), günümüz öznesini, “kendini sömüren bir kendilik girişimcisi olarak betimlemektedir. Aynı zamanda kendinin gözetleyicisi olan özne, işinde hem fail hem kurban durumunda olduğu bir çalışma kampını; kendini ışıklandırır, kendini gözetleyen bir özne olarak da içinde hem mahkûm hem gardiyan olduğu bir panoptikonu yanında taşımaktadır. Dijitalleşmiş, ağa bağlanmış özne *kendinin panoptikonudur.*” Toplumda gözetlenmeyi ve izlenmeyi mümkün kılan her tür dijital panoptikonun ve optiğin söz konusu olduğu dünyamızda bireyin toplumdaki ve toplumun görüş alanından çıkması veya kurtulması da pek mümkün görünmemektedir.

tarafından da kullanılmıştı. Comte’un bu deyimini yerine “sosyoloji”yi önermesinin nedeni, Belçikalı matematikçi Quetelet’in “toplumsal fizik” deyimini ahlâk olaylarının istatistik bir incelemeye konu yapıldığını anlatmak üzere kullanmış olmasıdır ki, Comte buna “haksız bir sahip çıkma gayreti” olarak adlandırmıştır.

Evet, günümüz dünyasında belki bir süreliğine de olsa toplumdan kaçmak, hiç kimsenin olmadığı ıssız bir yerlerde saklanmak mümkün olabilir, ancak bu durum, ilelebet süremez. Zira toplum, kamusal alanda olduğu kadar aynı zamanda bireyin bilincinde, vicdanında, aklında, kalbinde ve düşüncesinde de yer edinmiştir. Okuyucuda, belki ilk planda katı bir sosyolojizm⁷ izlenimini uyandıran bu cümleler, toplumun bedensel ve gövdesel olduğu kadar tinsel ve tensel bir özelliğe de sahip olduğunu da göstermektedir. Ancak bir olgu ve iktidar alanı olarak toplumun aşırı derece abartıldığını, düşünüldüğü gibi her şeye müdahale eden bir güç ve iktidara sahip olmadığını, toplum teriminin basmakalıp kullanıldığını hatta toplumun gerçekte var olmadığını iddia eden bazı sosyal bilimciler de olmuştur.

Çoğunlukla liberallerden oluşan bu sosyal bilimcilere göre gerçekliğin sosyal inşasında toplum değil, birey belirleyicidir ve birey, hayatın merkezinde yer almaktadır. Birey, toplumun yapı taşıdır. Birey olmaksızın ne toplum kavramından ne de toplumsal gerçeklikten söz edilebilir. Toplumun kuran, ona şekil veren ve kuralları koyup onları kaldıran da yine bireydir. Liberallerin bu görüşlerine katılmakla beraber bireyin daha çok sosyal yönünün vurgulanması gerektiğini düşünen sembolik etkileşimciler ise, hakkında ne söylersek söyleyelim nihayetinde varlığından şüphe duyamayacağımız tek gerçekliğin toplum olamayacağını düşünmüşlerdir. Onlara göre toplum, kurgulanmış bir yapı olup sürekli değişen dönüşen dinamik bir özelliğe sahiptir.

Sembolik etkileşimciler, daha çok Amerikan psikoloji geleneğinden geldikleri için toplumla beraber bireyin, bireysel benliğin, başkalarının rolünü oynama ve çalma gibi durumlara dikkat çekmeye, toplumdan ziyade bireysel ve öznel dünyayı vurgulamaya çalışmışlardır. Onlar, Durkheim'in toplumu özerkleştirme, yani kendi ayakları üzerine oturtma ve dışsal bir gerçeklik olarak sunma uğraşını boş bir çaba olarak değerlendirmişlerdir. Zira onlara göre toplumu bireyden bağımsız bir alan, güç ve otorite olarak görmek demek, her şeyden önce toplumu da oluşturan bireyin öznel yanını, yani yaratıcılığını, benliğini, kimliğini ve iradesini ya iskalamak ya da ihmal etmek demektir ki, bu da gerçekçi bir yaklaşım değildir. Sembolik etkileşimciler, toplumsal kurumlar üzerinde durmanın daha önemli ve öncelikli olduğuna inanmışlardır.

Bunun yanında bireyin de dahil olduğu ve yapıp ettiğiyle ürettiği toplumun nihayetinde bir yapı olarak değil de daha çok bir süreç olarak ele alınması ve bu süreci inşa eden bireyin öznel yanının da ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Toplum içinde edilgen bir varlık olmadığına inandıkları bireyin, kendine ait düşünceleri, duyguları, tutum ve davranışları bulunduğunu, toplumda bir kimliğe, role ve statüye sahip olduğunu, bu kimlik, rol ve statü sayesinde dış dünyaya katılarak toplumsal ve kültürel yaşamı yeniden ürettiğini ve dolayısıyla da kendi kararının ve davranışının aktörü olarak görülmesi gerektiğini savunan sembolik etkileşimciler, bireylerin karar verme ve eyleme geçme süreçlerinin dikkate alınmasının bir tercihten öte, zorunlu bir durum olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre gerçekliğin sosyal inşasında bireyi kutsallaştırmak da toplumu göklere çıkartmak da doğru değildir.

Diğer bir ifadeyle bireyi, ne toplum dışında hiç kimseye ihtiyaç duymayan ve kendi kendine yetebilen tekil bir varlık olarak tasavvur etmek, ne de tümünden topluma bağımlı ve edilgen bir varlık olarak tahayyül etmek gerekir. Daha doğrusu sembolik etkileşimciler, birey ve toplum ilişkisinde "bireylerin belirli kararlarını ve hareketlerini bütünüyle açıklamaya ve bunların önceden belirlenmiş kurallar ve dış güçlerle açıklama olanağının olmadığını göstermeye çalışmışlardır" (Wallace-Wolf, 2012, s. 269). Buradaki dış güçler ifadesiyle, bireyin davranışlarını etkileyen ve belirleyen toplum kast edilmiştir. Toplum karşısında bireyi zayıf, güçsüz ve çoğu zaman da iradesiz bulan her tür yaklaşımı yanlı, eksik ve hatalı gören sosyal etkileşimciler, bu konuda daha çok sosyal ve psikolojik denebilecek bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Nitekim bu kuramın en önemli isimlerinden biri olan ve çalışmalarında bireyin içinde doğup büyüdüğü ve sosyalleştiği toplumu dikkate alan Mead, dünya kurma sürecinde, birey mi yoksa toplum mu daha belirleyicidir? sorusuna hem sosyolojinin hem de psikolojinin bakış açısından hareketle cevap verilmesi gerektiğini düşünmüştür.

Mead, birey-toplum ilişkisinde sosyal psikolojinin ve davranışçılığın önemini vurgulamış, bireyin davranışlarını anlamak için öncelikle benliği, kimliği ve kişiliği ile birlikte içinde yaşadığı toplumun gerçekliğini de dikkate alan sosyo-psikolojik bir bakış açısına sahip olmak gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre birey, gündelik yaşamın her anında ve alanında hem toplumun beklentilerini, istek ve arzularını, kural ve kaidelerini dikkate almak ve toplumsal yükümlükleri üstlenmek zorundadır hem de içinde bulunduğu koşullara göre davranmaya hazır olmak durumundadır. Mead, araştırmalarında gerek felsefede gerekse sosyolojide kadim bir tartışma konusu olan bireyin ve toplumun önceliği/sonralığı melesine çözüm üretmeye çalışmıştır.

⁷ Sosyolojik olgularla ilgilenmek anlamına gelen sosyolojizm kavramı (Aron, 1978: 19), genelde kanonik bir figür olarak öne çıkan Emile Durkheim'in sosyolojik yaklaşımı için kullanılmaktadır. Zira diğer klasik düşünürlerden farklı olarak Durkheim, ömrü boyunca "genelde bireyi, varsayımsal bir 'grup zihni'ne tabi kılan radikal bir 'sosyolojik gerçeklik' biçiminin başlatıcısı olarak görülmüştür" (Giddens, 2008: 88). Aynı şekilde toplumu dışsal bir olgu olarak gören ve bireyi de tümüyle topluma tabi bir varlık olarak tanımlayan da yine Durkheim'dir.

Sosyolojinin toplumu, psikolojinin ise bireyi önceleyen yaklaşımını bir araya getirmek isteyen Mead, sosyal-davranışçılık yaklaşımıyla bu kadim tartışmayı sonlandırmak istemiştir.

Öztürk'ün deyişiyle Mead (2018, s. 277), “sosyal davranışçılık çağrısıyla bu bölünmeyi sonlandıracak bütünleştirici bir sosyal teori arayışında olmuştur.” Zira ona göre “kendi tepkilerimize yönelik olarak toplumun tavrını üstlenmemizin yanı sıra, topluma karşılık verme ve toplumun jestini değiştirme gücümüzü de unutmamamız gerekir. Bazı şeyleri yeniden biçimlendirebilir ve toplum standartlarını daha iyi hale getirebiliriz. Düpedüz toplumla kuşatılmış durumda değiliz; söylediklerimizin toplum tarafından dinlendiği ve söylemek durumunda olduğumuz şeyin tepkisini etkilediği bir iletişim içindeyiz” (Mead, 2021, s. 190). Aslında hem Mead gibi, gündelik yaşamın inşasında bireyin ve toplumun neredeyse eşit derecede rol oynadığını savunanlar hem de Durkheim gibi toplumun dışsal gerçekliğini vurgulayanlar, kendi dünya görüşlerinden (psikolojik ve sosyolojik) hareketle yapı-eylem düalizmi meselesini ele almışlardır. Bu meselede Mead, orta bir yol bulmaya çalışırken ne bireyin yaratıcılığını ve öznelliğini ne de toplumun kapsayıcılığını ve kuşatıcılığını dışlamamış. Ancak Durkheim, toplumun biricikliğine ve nesnellğine ilişkin ortodoks tavrını, baştan beri net bir biçimde ortaya koymuştur. Buna göre toplum dediğimiz yapı, aslında bir güç ve iktidar ilişkisidir.

Sonuç

Temelde insan ve toplum üzerinde felsefi ve sosyolojik bir sorgulamanın yapıldığı bu makalede esasen toplumun neliği sorusu/sorunu üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Zira bu kadim soru/ sorun aslında insanın kendi gerçekliğinin ve inşa etmeye çalıştığı dışsal dünyasının da bir sorunudur. Düşünürler ve filozoflar tarih boyunca akıllı bir varlık olarak görüp nitelendirdikleri insanı anlamaya ve çözmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. İnsanı anlamanın ve çözmenin en kestirme yolunun toplumu anlamak ve bilmekten geçtiğini düşünenler ise genellikle 19. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Sosyolojinin entelektüel ve bağımsız bir disiplin olma çabasında olduğu bu dönemde kimi antropolog ve erken dönem sosyologları, bilimsel çalışmalarını insanı merkeze alan yaklaşımlardan toplumu öne çıkaran yaklaşımlara kaydırmışlardır buraya yazılacak/yapıştırılacak. Sonuç metni buraya yazılacak/yapıştırılacak. Sonuç metni buraya yazılacak/yapıştırılacak.

Nitekim bu dönemle beraber toplumun, nesnel bir gerçeklik sahası olarak bilimin araştırma konusu haline gelerek araştırma objesi olmaya başladığını görüyoruz. Aslında toplum ve toplumun neliğine dair yapılan tartışmaların kökenini, antik Yunan dönemine kadar götürmek mümkündür. Ancak bu dönemin düşünürleri, toplumu nesnel ve bağımsız bir gerçeklik alanı olmaktan çok insan yaşamının doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Burada aslanan insanın doğasıdır, toplumun doğası değildir. Yukarıda da vurgulandığı gibi toplumu insanların toplamından daha fazla bir şey olarak ele alma düşüncesi, yakın dönemde ortaya çıkmıştır. Burada sosyologlardan önce antropologların çok önemli entelektüel katkılarını göz ardı etmemek gerekir. Felsefi ve ideolojik tartışmaların dışına çıkarak sosyal bir varlık olarak insanı, tarihsel bir süreç olarak kültürü ve sosyolojik bir olgu olarak toplumu bilimsel bir biçimde ele alan ilk yaklaşımlar genellikle antropolojik yaklaşımlardır.

Klasik sosyologlar ise, antropolojinin bu misyonunu devam ettirerek toplumu ve toplumsal sorunları merkeze almışlardır. Ancak, demin de belirttiğimiz gibi klasik sosyologlar, toplumu arkeolojik bir okumadan geçirirken insan tabiatının gerçek muhtevasını ve gerçekliğin sosyal inşasındaki rolünü hiçbir zaman göz ardı etmemişlerdir. Modern sosyolojinin de temellerini atan bu öncüller, zamanla topluma yönelik entelektüel kavrayışımızın derinleşmesini sağlayacak teorik bir çerçeve sunmuşlardır. Bu teorik çerçevenin merkezinde toplumla beraber insan figürüne de özel ve ayrıcalıklı bir yer verilmiştir. Örneğin klasik dönem filozofları, toplumdan söz ederken bile bir yandan insanın doğasını diğer yandan insanın nasıl bir sosyal düzende yaşaması veya yöneticinin hangi sıfatlara haiz olması gerektiği gibi soruları tartışmışlardır.

Topluma yönelik ilk sistematik fikirler ise, Fransız filozofları Jean Bodin, Montesquieu ve İslam düşünürü İbn-i Haldun tarafından ortaya konulmuştur. Bu düşünürlerin en önemli özelliği, insanlardan bağımsız bir gerçeklik olduğunu düşündükleri ve daha çok devletle özdeşleştirdikleri toplumun, iklimle beraber insan davranışları üzerindeki etkisini vurgulamaları ve toplumu, bilimin konusu haline getirmeye çalışmalarıdır. Ancak bu fikirlerin, sosyoloji adı altında toplanması, daha önceden de belirttiğimiz gibi 19. yüzyılda yaşamış olan ve bugün adına klasikler dediğimiz bir takım düşünürlerin özel gayretleriyle olmuştur. Bu düşünürlerin başında ise, 1838 tarihli bir çalışmada ilk kez sosyoloji terimini kullanan Comte gelmektedir. Comte ile beraber diğer klasik düşünürlerin fikirleri de sosyolojik düşünce geleneğinin kurumsallaşmasını ve bugüne kadar gelmesini sağlamıştır.

İçinde yaşadıkları dünyayı merak etmekle kalmayıp aynı zamanda onu sorgulamaya, yorumlamaya hatta kimi zaman değiştirmeye kalkışan bu düşünürler, en başta insan dünyası hakkında bir düşünme biçimi olan sosyolojiyi bilimsel bir hüviyete kavuşturmaya çalışmışlardır. Hiç şüphesiz her bilim gibi sosyolojinin de olgunlaşması, bağımsız ve entelektüel bir

bilim haline gelmesi için kat etmesi gereken uzun bir yolculuğu bulunmaktadır. Ancak bu yolda atılacak her adım, topluma dair söylenecek her söz, toplumu konu edinen her ampirik araştırma, sosyolojinin daha çok insanın hayatına dokunmasını ve insanı anlamaya çalışmasını sağlayacaktır. Topluma ve toplumun neliğine yönelik yapılan her sorgulama, bizi doğal olarak yapı, kurum ve değerlerin bütünlüğünden oluşan toplum üzerinde daha fazla düşünmemizi sağlayacaktır.

Zira toplum, sosyolojik muhayyilenin de ortaya koyduğu gibi, kendiliğinden, rastgele veya öylesine bir araya gelmiş olan insanların oluşturdıkları yapay bir oluşum, bütünlük veya kolektivite değildir. Toplum, yine sosyolojik paradigmanın çok açık ve net bir biçimde ortaya koyduğu gibi öznesi bireylerin oluşturuğu nesnel bir gerçekliktir ve birey üzerinde inanılmaz bir baskıya sahiptir. Toplum yaptırım sahibi bir güçtür. Durkheim'in de çok veciz bir ifadeyle ortaya koyduğu gibi toplum dediğimiz yapı, biz bireylerin dışında yer aldığı kadar, içimizde de yer edinmiş olan bir şeydir ve bu şey, kendi kurallarıyla var olmaktadır. Toplum, nevi şahsına münhasır bir bütünselliktir ve bu bütünsellik, ancak sosyolojik bir imgeleme anlaşılabilir ve yorumlanabilir. Burada iş, yine sosyolojiye düşmektedir. Zira bizi biz yapan şeyin aslında üyesi/mensubu olduğumuz ve o olmadan aslında pek yaşama imkanına da sahip olmadığımız, olamayacağımız toplumun ve toplumsal gerçekliğin ta kendisidir.

Kaynakça

- Abeles, M. (1998). *Devletin antropolojisi*. (N. Ökten, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Aristoteles. (2014). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Berger, L. P. (2011). *Kutsal şemsiye*. (A. Coşkun, Çev.). Rağbet Yayınları.
- Bierstedt, . (1997). "18. yüzyılda sosyolojik düşünce", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde. (M. Tunçay & A. Uğur, Haz.).
Ayraç Yayınları, s. 18-50.
- Buhr, M. & Schroeder, W. & Barack, K. (2006). *Aydınlanma felsefesi*. (V. Atayman, Çev.). Yeni Hayat Yayıncılık.
- Burke, E. (2016). *Fransa'daki devrim üzerine düşünceler*. (O. Arslan, Çev.). Kadim Yayınları.
- Butler, E. (2018). *Klasik liberalizm*. (A. Akçiçek, Çev.). Liberte Yayınları.
- Canatan, K. (2018). *İnsan felsefesi*. Beyan Yayınları.
- Canetti, . (1998). *Kitle ve iktidar*. (G. Aygen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Comte, A. (2001). *Pozitif felsefe kursları*. (E. Ataçay, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Çiğdem, A. (2001). *Aydınlanma düşüncesi*. İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (1998). *Selected writings*. (A. Giddens, Edt.). Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (2016a). *Ahlak ve toplum*. (D. Çenesiz, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Duverger, M. (2004). *Siyaset sosyolojisi*. (Ş. Tekeli, Çev.). Varlık Yayınları.
- Ertit, V. (2015). *Endişeli muhafazakârlar çağı*. Orient Yayınları.
- Frisby, D. & Sayer, D. (2017). *Toplum*. (B. Bekmen, Çev.). Habitus Yayıncılık.
- Geçtan, E. (2022). *İnsan olmak*. Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Siyaset, sosyoloji ve toplumsal teori*. (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2020). "Sosyoloji nedir?". (A. Giddens, Edt.). *Sosyoloji içinde*. (G. Altaylar, Çev.). Say Yayınları, s. 11-17.
- Giraud, C. (2019). *Sosyoloji tarihi*. (I. Ergüden, Çev.). Dost Kültür Kitaplığı.
- Grosse, E. (1896). "Formen der familie. Freiburg & Leipzig", aktaran, Oppenheimer, F. (2005). *Devlet*. (A. Şenel & Y. Sabuncu, Çev.). Phoenix Yayınları.
- Hall, A. J. & Ikenberry, G. J. (2000). *Devlet*. (Çev. Y. O. Alibeygil & M. Şipal, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Han, B. C. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri*. (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi ideolojiler*. (A. K. Bayram vd. Çev.). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyaset teorisine giriş*, (H. M. Köse, Çev.). Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (B. B. Özipek vd. Çev.). Adres Yayınları.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*. (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, I. (2005). "Aydınlanma nedir?", (A. Yayla, Çev.), *Liberal Düşünce Dergisi*, 10 (38-39), s. 225-230.

- Leledakis, K. (2000). *Toplum ve bilinçdışı*. (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Mannheim, K. (2017). *Kültür sosyolojisi*. (M. Yalçınkaya, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mead, G. H. (2021). *Zihin, benlik ve toplum*. (Y. Erdem, Çev.). Heretik Yayınları.
- Monaghan, J. & Just, P. (2013). *Sosyal ve kültürel antropoloji*. (H. Gür, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Oktik, N. (2014). "Toplum ve yanılısama", *Toplumun keşfi*, içinde (N. Oktik vd.Çev.). Nobel Yayıncılık, s. 1-15.
- Oppenheimer, F. (2005). *Devlet*. (A. Şenel & Y. Sabuncu, Çev.). Phoenix Yayınları.
- Outram, D. (2007). *Aydınlanma*. (S. Çalışkan & H. Çalışkan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Özipek, B.B. (2004). *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset*. Liberte Yayınları.
- Öztürk, E. (2018). "George herbert mead'in sosyal davranışçılık devrimi: Sosyolojizm ve psikolojizm kıskacında bir "ilişkisel faillik denemesi", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), s. 253-284.
- Rousseau, J. J. (2021). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı*. (R.N. İleri, Çev.). Say Yayınları.
- Rousseau, J.J. (1996). *Toplum sözleşmesi*. (A. Erenuluğ, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Scott, C. J. (2016). *Toplum gibi görmek*. (S. Torlak, Çev.). Zoomkitap Yayınları.
- Şeriatı, A. (2019). *İnsanın dört zindanı*. (E. Okumuş, Çev.). Fecr Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Vergara, F. (2006). *Liberalizmin felsefi temelleri*. (B. Arıbaş, Çev.). İletişim Yayınları.
- Vincent, A. (2006). *Modern politik ideolojiler*. (A. Tüfenkçi, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Wallace, R.A. & Wolf, A. (2012). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (L. Elburuz & M. R. Ayas, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Liberte Yayınları.
- Zelyüt, S. (2010). *Dört Adalı: Hobbes, Locke, Berkeley, Hume*. Doğu Batı Yayınları.